

S T U D I I

**TEMEIURI BIBLICE NOUTESTAMENTARE CU PRIVIRE LA
OFICIEREA SFINTELOR TAINÈ ŞI IERURGII BISERICÈŞTI
(XIII)**

VOL. IV

- SFÂNTA EUHARISTIE -

Protopop dr. Ioan Bude

**NEW-TESTAMENT BIBLICAL GROUNDS CONCERNING THE
OFFICIATION OF THE HOLY CHURCH SACRAMENTS AND
BLESSINGS (13)**

Abstract: Addressing mostly priests and Religion teachers, but also any believer, the entire publicistic series that we commence at this point desires, in a straightforward, plain and clear manner (without proposing thematic biblical theology approaches, but by means of a rigorous selection of minimally commented texts), to bring forth again *The Truth* of the Holy Sacraments before the readers, whoever they might be or – why not? – lead the readers before *The Truth*, That „is the same for yesterday, today and forever” (*Jews 13, 8*): The Lord and Our Saviour, Jesus Christ, present, alive and active in all undertakings of His Church

Keywords: holy sacraments, blessings, biblical theology, Church

CAPITOLUL I

MATEI 26, 26-28; MARCU 14, 22-24; LUCA 22, 19-20; I COR 11, 23b-26:

**CINA CEA DE TAINĂ –
RITUALUL DE INSTITUIRE AL SFINTEI EUHARISTII**

În ultima seară dinaintea Jertfei Sale, în seara de joi, 13 Nissan, Domnul Se afla cu Apostolii într-o casă din Ierusalim, într-un foişor mare „**dinainte aşternut**” (*Marcu 14, 14-15*), pentru „**a mânca Paştile**” (*Matei 26, 17* ş.u.; *Marcu 14, 12* ş.u.; *Luca 22, 7* ş.u.). Faţă de sinoptici, care, ca de obicei, sunt

unitari, *Evangelhia a IV-a (cap. 13-17)* relatează – din motive bine întemeiate – ⁴⁵ detalii ale acestui eveniment, pe care ceilalți evangheliști nu le-au inclus. Elementul comun (singurul) îl constituie faptul că și Sfântul Ioan notează (13, 2), împreună cu sinopticii, că în seara respectivă, Iisus și Apostolii cinau. Însă, din toate punctele de vedere, această Cină **nu** era o cină obișnuită. Vom vedea cum s-au petrecut lucrurile, urmărind informațiile concrete, oferite de textele noutestamentare deja menționate mai sus:

Matei 26, 26-28: „**Iar pe când mâncau ei, Iisus, luând pâine și binecuvântând, a frânt și, dând ucenicilor, a zis: Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu. Și luând paharul și mulțumind, le-a dat, zicând: Beți dintru acesta toți, că acesta este Sângele Meu, al Legii celei Noi, care pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor.**”

Marcu 14, 22-24: „**Și, mâncând ei, a luat Iisus pâine și, binecuvântând, a frânt și le-a dat lor și a zis: Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu. Și luând paharul, mulțumind, le-a dat și au băut din el toți. Și a zis lor: Acesta este Sângele Meu, al Legii celei Noi, care pentru mulți se varsă.**”

Luca 22, 19-20: „**Și luând pâinea, mulțumind, a frânt și le-a dat lor, zicând: Acesta este Trupul Meu, care se dă pentru voi; aceasta să faceți spre pomenirea Mea. Asemenea și paharul, după ce au cinat, zicând: Acest pahar este Legea cea Nouă, întru Sângele Meu, care se varsă pentru voi.**”

I Corinteni 11, 23b-26: „**Că Domnul Iisus, în noaptea în care a fost vândut, a luat pâine și, mulțumind, a frânt și a zis: Luați, mâncați; acesta este Trupul Meu care se frânge pentru voi. Aceasta să faceți spre pomenirea Mea. Asemenea și paharul după Cină, zicând: Acest pahar este Legea cea Nouă întru Sângele Meu. Aceasta să faceți de câte ori veți bea, spre pomenirea Mea. Căci de câte ori veți mânca această pâine și veți bea acest pahar, moartea Domnului vestiți până când va veni**”

- *Câteva necesare observații:*

1. Evangheliștii sinoptici, în unanimitate, precizează că deja începuse „**cea dintâi zi a Azimelor**” (*Matei 26, 17; Marcu 14, 12; Luca 22, 7*) ⁴⁶, înțelegând desigur ziua de 14 Nissan, care începe cu apusul soarelui din ziua de 13 Nissan și ține până la apusul soarelui din 14 Nissan.

Deși Iisus Domnul a numit „**Paști**” această Cină (*Matei 26, 8; Marcu 14, 14; Luca 22, 11, 13, 15*), în niciun caz n-a avut în vedere cina pascală iudaică. De fapt nici nu se putea pune problema serbării cu anticipație a Paștilor evreiești. În acest sens avem de invocat argumente greu de contrazis:

a). – Astfel, după porunca lui Dumnezeu (*Ieșirea 12, 6; Leviticul 23, 5* ș.urm.), Paștile trebuia serbat numai în noaptea de 14/15 Nissan, iar zilele Azimelor țineau din 15 la 21 Nissan. Însă pe timpul Mântuitorului, prima zi

a Azimelor nu începea din seara zilei de 14, ci în a zilei de 13 Nissan, iar perioada respectivă fiind, nu de șapte, ci de opt zile.

b). – Cum de s-a mai adăugat o zi, la cele șapte, ale Azimelor, ne explică istoricul iudeu Iosif Flaviu ⁴⁷: „În amintirea lipsei de alimente din timpul ieșirii din Egipt – spune el – evreii serbau timp de opt zile sărbătoarea numită a Azimelor”, iar „adausul zilei a opta se făcea nu la sfârșitul, ci la începutul perioadei” ⁴⁸, fără a constitui o derogare de la prescripțiile Legii, întrucât în această primă zi nu se mâncau azime, ci doar se făceau pregătirile pentru Paști. Deci, adevăratele zile de Azime începeau tot la data de 14/15 Nissan și, conform prevederilor din *Ieșirea 12, 15; 13, 3; Leviticul 2/5, 5 ș.u.*, în ajunul Paștilor trebuia îndepărtată din fiecare casă orice bucățică de pâine dospită; cel care ar fi mâncat asemenea pâine între 15 și 21 Nissan, era pedepsit cu moartea (*Ieșirea 12, 19*). După *Mișna* ⁴⁹, toți capii de familie erau obligați ca încă din seara zilei de 13 Nissan, să caute în toată casa, cu lumânarea aprinsă, orice urmă de pâine dospită, oprind numai atât cât era nevoie pentru masa din acea seară și din dimineața următoare, până la ora 11:00. Deci, numai până la această oră din ziua de 14 Nissan era permisă consumarea pâinii dospite, iar azima, care era interzisă până în 14 Nissan, orele 11:00, se consuma în mod obligatoriu doar începând cu seara zilei de 14, din momentul ritualic al consumării mielului pascal.⁵⁰

c). – Așadar, în ajunul Răstignirii, ziua de 14 Nissan a început în seara zilei de joi, 13 Nissan, când, după Lege, nimeni nu avea voie încă să mănânce azimă, ci numai pâine dospită. Cu atât mai mult, nimeni nu putea consuma încă mielul pascal, fiindcă la templu, junghierea mieilor începea cel mai devreme în dimineața zilei de 14 Nissan, iar festinul pascal din această zi începea numai după apusul soarelui.

d). – Deci, Evangheliștii au perfectă dreptate, când, în descrierea Cinei celei de Taină, nu fac nici măcar vreo aluzie la miel (pentru că Însuși Hristos este „**Mielul lui Dumnezeu Care ridică păcatul lumii**”: *Ioan 1, 29*), la azime, sau la alte ingrediente specifice cinei pascale iudaice; este, de asemenea, foarte clar și faptul că Iisus și Apostolii au mâncat la Cină doar pâine dospită.

e). – Sfântul Evanghelist Ioan nici nu numește această ultimă masă a Domnului „Pasha”, ci „deipnon”, adică, simplu „cină” (*13, 2*). Tot el, în acest context, ne mai furnizează și alte detalii, cum ar fi: spălarea picioarelor Apostolilor (*13, 4-12*); prelungirea mesei până în toiul nopții (*13, 30b*); rostirea, de către Iisus, în timpul mesei, a marii cuvântări de despărțire de Apostolii Săi, vorbindu-le despre venirea Duhului Sfânt, despre prigonirile viitoare, despre întristarea lor care se va preschimba în bucurie, iar în final, a înălțat către Tatăl rugăciunea Sa arhierescă. Toate acestea au fost pe larg redate în *capitolele 14-17* ale Evangheliei a IV-a. Nicio vorbă, în schimb, despre Paștile iudaice!⁵¹ Într-un târziu, Domnul și Apostolii se ridică de la masă și pleacă în grădina Ghetsimani (*18, 1*).

2). La Evangheliștii Matei și Marcu, lipsește „pauza” dintre împărtășirea din Sfântul Trup și Sfântul Sânge, adică în textele lor nu e inclusă partea intermediară: „**Aceasta să faceți spre pomenirea Mea**”, care apare o singură dată în *Luca 22, 19b* și de două ori, în *I Corinteni 11, 24b* și *25b*. Această poruncă, în *Evanghelia după Luca* apare numai după împărtășirea din Sfântul Trup, iar în *I Corinteni*, este menționată atât după împărtășirea cu Sfântul Trup, cât și după cea cu Sfântul Sânge al Domnului Iisus Hristos.

3). La Sfinții Evangheliști *Matei (26, 26)* și *Marcu (14, 22)*, la „frângerea pâinii e folosit termenul „**binecuvântând**” (euloghías), iar la binecuvântarea paharului (*Matei 26, 27; Marcu 14, 23*), termenul „**mulțumind**” (euharistísas), însă peste tot, cuvintele: „**Luați, mâncați...**” și „**Beți dintru acesta toți...**”, nu sunt folosite nici ca formule de binecuvântare, nici de mulțumire, ci **formule unice de împărtășire**. Această semnificație a lor rămâne însă valabilă numai pentru acel moment, când, identificându-Se cu pâinea și vinul, pe care le-a și consacrat ca Trup și Sânge al Său, Hristos Însuși S-a dat pe Sine Apostolilor Săi. Dar de aici înainte, în Liturghia Bisericii, aceste cuvinte vor avea numai și numai semnificația de **formule de instituire a Sfintei Euharistii**.⁵²

4). Iisus rostește spre finalul Cinei un logion eshatologic⁵³ (*Matei 26, 29; Marcu 14, 25; Luca 22, 28-30*): „**Adevărat grăiesc vouă, că de acum ni voi mai bea din rodul viței, până în ziua aceea când îl voi bea nou în Împărăția lui Dumnezeu.**”

În acest mod, El le comunică Apostolilor că de acum nu va mai lua parte la astfel de ospețe pământești, dar le făgăduiește că atunci când va veni Împărăția lui Dumnezeu care „**le va face pe toate noi**” (*Apocalipsă 21, 5*) și acest vin euharistic va fi „**nou**” și așa, înnoit, îl va bea „**cu ei**” (*Matei 26, 29*), „**în ziua aceea**” (*Marcu 14, 25*). Dar toate acestea sunt exprimate cu mai multă claritate în *Luca 22, 28-30*, unde Domnul zice: „**Și voi sunteți aceia care ați rămas cu Mine în încercările Mele** (aluzie la cele întâmplate în *Ioan 6, 66-71; Luca 18, 28 u.*). **Și Eu vă rânduiesc vouă împărăție, precum mi-a rânduit Mie Tatăl Meu, ca să mâncați și să beți la masa Mea și să ședeți pe tronuri, judecând cele douăsprezece seminții ale lui Israel.**”

Avem aici atât promisiunea eshatologică a repetării acestui ospăț, pentru atunci când Domnul va împlini așteptarea întregii Biserici, revenind printre „**ai Săi**” (la Parusie), precum și un act de investitură juridică a Apostolilor, care la judecata lumii vor sta pe tronurile celor douăsprezece seminții ale lui Israel, participând la judecarea tuturor oamenilor și popoarelor și chiar a îngerilor, ca asociați ai Supremului Judecător (cf. *I Corinteni 6, 2-3*).⁵⁴

Când Cina a ajuns la final Iisus și Apostolii „**...au cântat cântări de laudă**” (*Matei 26, 30; Marcu 14, 26; Luca 22, 30*), apoi „**au ieșit la Muntele Măslinilor...**”, „**dincolo de pârâul Cedrilor, unde era o grădină...**” (*Ioan 18, 1*).

Precizarea asupra „**cântărilor de laudă**” (hymnésantes) ne permite să facem legătura cu imnul „Hallel haggadol”⁵⁵, intonat episodic și antifonal, atât în cadrul cinei pascale iudaice, precum și în finalul ei.⁵⁶

4. Cealaltă sursă de mare valoare documentară, din Noul testament, cu privire la instituirea Sfintei Euharistii (anterioară Sfintelor Evanghelii sinoptice: anul 56 d.Hr.), este *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Apostol Pavel, care, în două locuri din cuprinsul ei: *cap. 10, 14-22* și *cap. 11, 17-34*, ne oferă o sinteză⁵⁷ a întregii învățături euharistice a Noului Testament⁵⁸.

Dar, din scrierea respectivă mai rezultă încă un fapt deosebit de important și anume, că încă din primii ani de existență a Bisericii primare, celebrarea Sfintei Euharistii era actul central și culminant al cultului divin public creștin (*11, 20*). Așadar, Sfânta Euharistie se săvârșea „**în ziua întâi a săptămânii**” (*16, 2*) și se oficia deja „**în biserică**” (*11, 18*), locaș distinct, prin consacrarea sa, de casele credincioșilor (*11, 22*).

Pe de altă parte, în această Epistolă, Sfântul Apostol Pavel, pe lângă cuvintele de instituire a Sfintei Euharistii (*11, 23b – 26*), afirmă în mod clar și cele cinci aspecte ale ei.⁵⁹

a). *Aspectul de Taină* al Sfintei Euharistii, rezultă din *I Corinteni 10, 16; 11, 24-25*, unde ea este prezentată ca o unire (împărtășire) reală și substanțială cu Însuși Trupul și Sângele lui Hristos, Apostolul avertizând că cel ce o primește cu nevrednicie, chiar se face, la propriu „**vinovat față de Trupul și Sângele Domnului**” (*11, 27*), nesocotind (desconsiderând) „**Trupul Domnului**” (*11, 29*; cf. și *Matei 26, 26-28* și *loc. par.*; *Ioan 6, 48-58*).

b). *Aspectul de jertfă* al Sfintei Euharistii, este afirmat în *10, 16-21*, în modul cel mai direct din întreg Noul Testament. Apostolul Pavel se referă la „**masa Domnului**” ca și la o masă sacrificială, comparabilă (prin antiteză) cu mesele sacre ce însoțeau jertfele iudaice și păgâne, în cadrul cărora se consuma integral „*thysia*” (jertfa), sau carnea (trupul) victimelor aduse pe altar (thysia-sterion; *v. 18*). Dealtfel, expresiile „se frânge” și „se varsă” sunt expresii sacrificiale, iar noțiunea de „**masă a Domnului**” (*v. 21*) definește altarul creștin (cf. *Evrei 13, 10*). Caracterul de *jertfă* al Sfintei Euharistii, mai reiese și din exprimarea separată a autorului cu privire la „sânge” și „trup”, ceea ce este în perfectă consonanță cu „înjunghierea” de pe Cruce, când Sângele Domnului, curgându-I din răni, S-a separat de Trup.⁶⁰

De fapt, caracterul de *taină* al Sfintei Euharistii îl implică și pe acela de *jertfă*, pentru că „a te împărtăși ceremonial din ceea ce s-a jertfit, înseamnă a participa sacrificial și la tot ce implică acest act.”⁶¹

c). *Aspectul anamnetic* al Sfintei Euharistii este subliniat de Sfântul Apostol Pavel mai mult decât oricare alt autor noutestamentar. Doar Sfântul Evanghelist Luca (urmând exemplul maestrului său) va reda și el, în Evanghelia a II-a, după

formula de instituire a Tainei, și cuvintele Domnului Iisus: „**Aceasta să faceți întru pomenirea Mea**” (*Luca 22, 19b*). În textul paulin, acest îndemn apare de două ori (și pentru pâine și pentru pahar: *I Corinteni 11, 24b, 25b*), afirmând astfel perpetua „vestire” (actualizare) a morții - și, desigur și a Învierii – Domnului.

d). *Aspectul eshatologic* al Sfintei Euharistii, rezidă în *I Corinteni 11, 26*: „**Căci de câte ori veți mânca această pâine și veți bea acest pahar, moartea Domnului vestiți până când va veni;**” mai precis, chiar în aceste ultime patru cuvinte: „**până când va veni.**”⁶².

e). *Aspectul de Taină a comuniunii*, în Epistola I către Corinteni, este prezentat de Sfântul Apostol Pavel în cap. 10, 16 – 22, singurul text noutestamentar în care termenii „*koinonia*” (comuniune) și „*koinonós*” (părtaș, împărțășit), sunt utilizați în raport cu Sfânta Euharistie:⁶³ „**Paharul binecuvântării, pe care-l binecuvântăm, nu este, oare, împărțășirea cu Sângele lui Hristos ? Pâinea pe care o frângem, nu este oare împărțășirea cu Trupul lui Hristos? Că o pâine, un trup suntem cei mulți; căci toți ne împărțășim din unica pâine. Priviți pe Israel după trup: cei care mănâncă jertfele, nu sunt ei oare părtași altarului ? Sau idolul este ceva ? Ci, zic că cele ce jertfesc neamurile, jertfesc demonilor și nu lui Dumnezeu. Și nu voiesc ca voi să fiți părtași ai demonilor; nu puteți să vă împărțășiti din masa Domnului și din masa demonilor ! Oare vrem să mâniem pe Domnul ? Nu cumva suintem mai tari decât El ?**”

Încă de la Cincizecime s-a făcut o legătură organică între Sfânta Euharistie și Biserică, „adică între Trupul euharistic și Trupul mistic al Domnului (*I Corinteni 10, 17 – Fapte 2, 42*), nu numai în sensul că Sfânta Euharistie este indispensabilă pentru existența și înțelegerea Bisericii, ci și în sensul că Euharistia este punctul de întâlnire al unei comunități liturgice dintr-un loc, cu Biserica universală, cu „ceata Sfinților” și cu toată creația. Comunitatea euharistică aduce jertfă de laudă și fără sânge pentru Biserica nevăzută (Sfânta Fecioară Maria, dreptii Vechiului Testament, Apostolii și Sfinții Noului Testament), ca pe un act de mulțumire, iar pentru Biserica văzută, ca pe **un act de cerere**. Ea aduce de toate și pentru toate, Hristos Însuși fiind „Cel ce aduce și Cel ce Se aduce, Cel ce primește și Cel ce Se împărțășește.”⁶⁴

Din cele expuse până acum, este esențial să reținem că Sfânta Euharistie a fost instituită de Domnul nostru Iisus Hristos la Cina cea de Taină, nu cu azimă, ci cu pâine dospită și nu în seara în care iudeii începeau serbarea Paștilor lor, ci cu o seară înainte. Să mai reținem apoi, că „prin Sfânta Euharistie, Mântuitorul a instituit un nou Paști, adică o nouă Jertfă, adică El Însuși S-a jertfit ca un miel nevinovat pentru păcatele lumii (*Ioan 1, 36; I Corinteni 5, 7b*)”⁶⁵

NOTE BIBLIOGRAFICE

45. Deși se referă pe larg la întâmplările din seara Cinei celei de Taină, totuși Evanghelia a IV-a nu ne spune nimic despre instituirea Sfintei Euharistii. Faptul este explicabil: scriindu-și Evanghelia spre sfârșitul veacului (I) apostolic, când păgânii, neînțelegând nimic despre împărțirea creștinilor cu Trupul și Sângele Domnului, îi acuzau pur și simplu de antropofagie (canibalism), Sfântul Ioan Teologul evită, prudent, să expună în opera sa cuvintele Mântuitorului (Trup și Sânge) cu privire la Pâinea și Paharul Euharisticii. *Didahia* (IX, 5) ne informează că în perioada redactării Evangheliei a IV-a, Biserica a statornicit deja o specială jurisprudență și o strictă disciplină euharistică: „Nimeni să nu mănânce nici să bea din Euharistia voastră, decât numai cei botezați în numele Domnului. Căci cu privire la aceasta a spus Domnul: „Nu dați ceea ce este sfânt căinilor!” (Matei 7, 6)”, în *Scrierile Părinților Apostolici*, Ed. cit., p. 29;

46. Cf. Diac. Prof. N. Nicolaescu, *Cele patru Evanghelii, dovadă pentru folosirea pâinii dospite la Sfânta Euharistie*, în Rev. „Studii Teologice”, III (1951), nr. 9-10, p. 557 și urm.;

47. Iosif Flaviu, *Antichități iudaice*, II, 15, 1;

48. Idem, *Războiul iudaic*, V, 3, 1;

49. *Mișna II (Seder Moed), Tratatul Pesachim*, 10, 1-7;

50. Diac. Prof. Dr. N. Nicolaescu, *art. cit.*, p. 557;

51. Cf. *Ieșirea 12, 11* ș.u., în ritualul iudaic al nopții de Paști, se mânca stând în picioare, mesenii fiind încălțați, îmbrăcați, încinși, cu toiegele în mâini, ca pentru călătorie. Mielul pascal numai fript, se mânca în grabă, cu azimi și ierburi amare, iar după aceea, în ciuda ținutei de drum, nimeni nu mai părăsea casa (Vezi și *Tratatul Pesachim*, 10, 1-7);

52. Cf. Ieromonah Petru Pruteanu, *o.c.*, p. 17-18 (*nota 1*): „La Cina cea de Taină, aceste cuvinte au servit drept **formule de împărțire a Apostolilor** – lucru care nu putea fi valabil și pentru celelalte oficii euharistice ulterioare. De aceea, Biserica Ortodoxă, în baza tradiției bimilenare, afirmă că îndemnul „**Luați, mâncați...**” și „**Beți dintru acesta toți...**”, **nu sunt nici formule de sfințire/prefacere a Darurilor**, așa cum afirmă romano-catolicii, dar **nici formule de administrare a Împărțășaniei**, așa cum afirmă unii protestanți. Ele, într-adevăr, au avut o însemnătate aparte la Cina cea de Taină, care este irepetabilă, dar acum (în prezent, precum și în viitor) **ele au rolul de a aminti și de a trimite simbolic la ceea ce „închipuie Trupul și Sângele Domului** („antitypa” de la Anaforana Sfântului Vasile cel Mare), adică pâinea și vinul, **care abia apoi urmează să se prefacă real în Sfântul Trup și Sânge, prin invocarea Sfântului Duh.**”

53. H. Schürmann, *Les paroles de Jésus lors de la dernière Cène envisagées à la lumière de ses gestes*, în „Concilium” nr. 40/1968, p. 109-110;

54. Idem, *Le récit de la Dernière Cène*, Le Puy et Lyon, 1966, p. 48-49;

55. J. Jeremias, *La Dernière Cène. Les paroles de Jésus*, în „Lectio Divina”, 75, Paris, 1972, p.58 și 305-311: „După „școala” lui Șamai, care deseori reprezintă cele mai vechi tradiții, prima parte din „Hallel” ar fi compusă din *Psalmul 113*, iar a doua, din *Psalmii 114 și 118*”;

56. Detalii, la J.-M. van Cangh, *Le déroulement primitif de la Cène (Mc. 14, 18-26 et par.)*, în „Revue Biblique” nr. 2/1995, p. 222-224 ș.u.;

57. Nu însă la nivelul de profinzime teologică a învățăturilor din *Ioan 6, 22-59*, pe care le vom prezenta în capitolul următor;

58. Pr. Prof. Dr. Vasile Mihoc, *Comuniunea credincioșilor cu Hristos și întreolaltă după I Cor. 10, 14-22*, în vol. „Persoană și comuniune” (Prinos de cinstire Preotului Prof. Acad. Dumitru Stăniloae), Sibiu, 1993, p. 421;

59. *Ibidem*, p. 421-422;

60. *Ibidem*, p. 222;

61. A. Robert – A. Plummer, *A Critical and Exegetical Commentary on the First Epistle of St. Paul to the Corinthians*, (The International Critical Commentary), Edinburgh, 1911, la E.B. Allo, Saint Paul – *Première Epître aux Corinthiens*, col. „Etudes Bibliques, Paris, 1934, p. 239;

62. A se vedea Prot. Dr. Ioan Bude, *o.c.*, Ed. I, p. 121 și 126;

63. Vezi detalii la Pr. Prof. Dr. Vasile Mihoc, *Comuniunea credincioșilor...*, în vol. Cit., ed. cit., p. 422-434;

64. Pr. Prof. Dr. Ion Bria, (*Art.*) *Euharistie*, în „*Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*”. E.I.B.M. al B.O.R., București, 1981, p. 161;

65. Diac. Prof. N. Nicolaescu, *art. cit.*, p. 558;